
Рецензії

Юрій КУДІНОВ,
Анна КУДІНОВА

«ТИСЯЧІ ВІДТІНКІВ СІРОГО»

**Баженова А.Ю. Историки Императорского
Варшавского университета 1869–1915:
просвещение, наука, политика:
Монография / А.Ю. Баженова. —
Люблин : Institute Europa Srodkowo-
Wshodniej, 2014. — 408 с.**

Монографія є досить актуальною, оскільки серед її провідних проблем розглядаються наукові контакти російських, українських, польських вчених в рамках Російської імперії, а також із західноєвропейськими колегами наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. Під час Холодної війни ті контакти, особливо в соціально-гуманітарних науках, були призупинені аж до початку 1990-х років. Наразі українська історична наука поступово інтегрується в загальноєвропейську, про що свідчить участь вітчизняних дослідників у міжнародних конференціях, європейських рамкових програмах. У праці створено колективний портрет професорсько-викладацького складу Імператорського Варшавського Університету (далі. — ІВУ), який повинен був стати фабрикою русифікації польського краю.

Книга складається з передмови директора Інституту Центрально-Східної Європи, вступу, трьох глав, висновків та списку використаних джерел. У «Передмові» до російського видання Мирослав Філіпович зазначив, що історія наповнена багатьма кольорами та має «тисячі відтінків сірого». На його думку, це різнобарв'я діяльності російських істориків в польському університеті об'єктивно дослідила Анна Баженова. Книга цінна як для польського читача, який вважає російських істориків приїжджими пропагандистами русифікації, так і для істориків з Росії, адже висвітлює діяльність російських учених у Варшаві (с. 8–10).

Авторка ґрунтовно проаналізувала ряд студій російських науковців польського періоду ІВУ, де міститься інформація про складність вибору між національною та політичною ідентичністю, зокрема, про вплив польського середовища на їхні погляди (с. 12). Вона стверджує про зумовленість розширення хронологічного періоду 1869—1915 рр. й після переїзду університету в Ростов-на-Дону, обґрунтовуючи це науково-педагогічною роботою істориків колишнього ІВУ.

Серед закидів в русифікації цього вишу у польських землях, то науковець зазначила тезу про фактичне викладання у ньому російською мовою. Саме це стало однією з причин не включення до 1980-х рр. польськими вченими історії ІВУ до загальної історії польської вищої освіти і науки (с. 20). Проте, з іншого боку, дослідниця радить позбутися стереотипів щодо масштабної деполонізації краю у результаті діяльності університету, врахувавши при цьому думки російських вчених Михайла Долбілова та

Олексія Міллера, надзвичайну напругу суперництва російського і польського проектів націотворення (с. 27). Дослідниця додає, що потужність русифікації у різних регіонах Російської імперії відрізнялася за своїми формами, силою та політико-культурними особливостями (с. 43).

Джерельна база монографії є досить потужною, оскільки складається з архівних матеріалів Польщі, Російської Федерації, України, відділів рукописів, значного масиву опублікованих джерел. Особливу наукову цінність становлять протоколи засідань і послужні списки істориків ІВУ, що дало змогу створити детальний просопографічний портрет учених (с. 28).

У главі 1 «ІВУ: свій для росіян, чужий — для поляків» продовжується тема русифікації. Це підтверджується цитатою одного зі студентів ІВУ Георгія Вульфа про низький рівень володіння російською мовою викладачів-поляків, задаючи питання, для чого це було запроваджено, коли студенти-поляки краще б зрозуміли лекції рідною мовою (с. 54—55). На її думку, ІВУ не став активним інструментом русифікації, тому що польське суспільство ігнорувало цей освітній заклад в часи загострення політичної ситуації під час революції 1905 р. та Першої світової війни (с. 69).

Дослідниця підкреслила відсутність кафедр національної історії, літератури, мови не тільки в ІВУ, але й у таких містах, як Харків, Казань, Дерпт не з вини влади, а дійсно в ІВУ, навіть, при існуванні його попередника — Головної школи (1862—1867 рр.) кафедра польської історії була відсутньою. Польська минушина вивчалася на лекціях з історії західнослов'янських літератур, давньої історії, старожитностей західних слов'ян (с. 71).

У главі II «Історики ІВУ: викладання дисципліни» авторка сконцентрувалася навколо проблеми відтворення розгалуженого просопографічного портрета істориків. Вона виокремила такі його складові: соціальне походження, «мала Батьківщина», «чи викладали у попередній Головній школі», науковий багаж до початку роботи на кафедрах ІВУ (с. 119). Магістральним постулатом рецензованої монографії є гіпотеза про те, що робота в цьому університеті була кроком в академічній кар'єрі для працюючих у ньому науковців (с. 120).

Вартим особливої уваги є аргумент вченого, що багато викладачів ІВУ сприймали роботу в цьому

вищі виключно як тимчасову і за появи першої ж можливості переходили працювати в Київ, Санкт-Петербург, Москву, Ніжин. Іншим аргументом викладання у Варшаві була географічна близькість для вчених, аби попрацювати в архівах Берліна та Відня (с. 102).

Як стверджує історик Анна Баженова, структура навчального процесу на історико-філологічному факультеті ІВУ суттєво не відрізнялась від тієї, яка існувала в Головній школі (с. 120). Науковець скрупульозно проаналізувала мозаїку навчальних предметів, які вивчалися студентами 1—4-х курсів. Вартою уваги є наявність досить великої кількості дисциплін, які стосувалися студіювання праць римських та грецьких істориків (с. 120—127).

В поданій Анною Баженовою інформації про викладачів університету міститься згадка про те, що в ІВУ проводилося викладання курсу «Історія Західної Росії і Малоросії в XV—XVII ст.», тобто, вивчалася історія України (с. 131). Посилаючись на матеріали архівних джерел, дослідниця вдало відтворила цілісний портрет викладачів та перелік навчальних предметів, що викладалися на історичних кафедрах. Історик цитує окремі уривки з листування вчених, які містять інформацію про враження викладачів щодо прочитаних ними перших лекцій та власне коментарі самих студентів про фахову кваліфікацію їхніх наставників (с. 128—163).

В главі III Науково-дослідницька діяльність істориків в другій половині XIX ст. ґрунтовно проаналізовано стан формування історичних об'єднань, наукових шкіл, лібералізацію історичної науки Російської імперії в цілому. Як стверджує Анна Баженова, польські вчені відсутність змоги створення товариства істориків у зв'язку із урядовою забороною компенсували наявністю друкованих видань «Biblioteka Warszawska» (1841—1914) та «Antenium» (1876—1901), допомогою меценатів (с. 195).

Одним з параграфів авторка обрала аналіз внеску професорсько-викладацького складу у вивченні історії Росії. Зокрема, стрижневим явищем в російській історії була «община», що віднайшла науковець в працях Миколи Арістова (с. 200). Наукові праці Олександра Нікітського та Миколи Барсова (його «География начальной летописи» (IX—XIV) досі використовують науковці як цінний довідник (с. 205)). Студії Івана Філевича («Галицько-Во-

линська Русь»), Григорія Писаревського (тема іноземної колонізації в Росії XVIII—XIX ст.), на думку Анни Баженової, мали велику актуальність для Росії початку XX ст. у зв'язку з активізацією переселенського руху, оскільки їхніми магістральними темами були проблеми іноземної колонізації (с. 210, 212). Також, на її думку, високу наукову цінність мають праці Івана Козловського, Дмитра Цветаєва, Дмитра Самоквасова, Федора Леонтовича.

Наступним проблемним полем цієї глави була польська історія в напрацюваннях учених ІВУ. Як справедливо стверджує Анна Баженова, в переважній більшості архівні матеріали з історії Польщі зберігалися в архівах Російської імперії. Серед викладачів ІВУ були як дослідники польської історії, що займалися полоністикою ще до переїзду у Варшаву (школа Миколи Любовича, Івана Філевича), так і ті, які вивчали польську історію, працюючи в університеті (Миколи Карєєв, Олександр Погодін) (с. 226). Миколу Карєєва вона називає одним із тих вчених, які активно вивчали історію Польщі, наблизившись до польської культури, адже він навіть вивчив польську мову (с. 234), а його праця «Падение Польши» з боку польських професійних істориків жодного разу не була піддана критиці за суб'єктивність (с. 245).

Адольф Павінський став поляком за своїм вибором, а не етнічним походженням, оскільки був вихідцем з німецької сім'ї (с. 246). У наукових студіях цього вченого превалує думка про те, що сеймики стали місцем сваволі шляхти, вони порушила баланс між державою та суспільством, гальмували новачі (с. 248). Анна Баженова проаналізувала праці Платона Кулаковського, Івана Філевича, Володимира Францева, Вікентія Макушева. Дослідниця стверджує про пошуки шляхів примирення між поляками та росіянами у студіях Олександра Погодіна, який підтримував ідею автономії Польщі в складі Російської імперії (с. 267).

Науковець зауважила про орієнтацію досліджень із всесвітньої історії серед професорів ІВУ, особливо їх цікавив період до 1830-х рр. (Візантія, слов'янський світ) (с. 269). На її думку, критицизм у працях вчених 1860-х—1910-х рр. розвивався завдяки введенню університетського статуту 1863 р., за яким на історико-філологічних факультетах було створено спеціальні історичні відділи та введено

практичні заняття на кшталт німецьких семінарів (с. 270). Особливу наукову увагу вчена приділила Петру Люперсольському та Григорію Зенгеру (с. 271). На с. 276 рецензованої нами монографії подано перелік інших представників двох кафедр класичної словесності. В тексті книги особлива увага сфокусована на виданні Осипом Ковалевським праці «Монгольсько-російсько-французький словник» (1849 р.), яка вважається в усій Європі найкращою роботою XIX ст. з монгольської мови (с. 296). На сторінках 296—297 коротко подано перелік наукових проблем та вчених-медієвістів, які займалися дослідженнями. Видатним істориком, який отримав визнання французьких вчених, був Микола Карєєв. Його дисертація з історії Франції останньої третини XVIII ст. була написана настільки професійно, що у 1899 р. її було перекладено французькою мовою (с. 308—309).

Особливо цікавим у монографії шановної авторки є параграф про міжнародні зв'язки. В університеті практикувались відрядження російських істориків до країн Європи з «науковою метою», а особливо поширення, як підкреслила автор, вони набули із приходом до влади імператора Олександра II (с. 329). Нові контакти вчених успішно впливали на комунікацію в сфері європейської науки (с. 330). Лаконічно, але ґрунтовно автор відтворила міжнародні з'їзди вчених і участь у них представників польського вишу. Такі вчені як Вікентій Макушев, Костянтин Грот, Йосиф Первольф, Василь Александренко часто мали відрядження до країн Західної Європи, де займалися ґрунтовним опрацюванням архівних матеріалів, що свідчить не про компілятивний характер праць, а самостійний, і в деяких питаннях їхній новаторський зміст. У підсумку Анна Баженова стверджує, хоча ІВУ знаходився на периферії, він мав провідних вчених в російській, польській і світовій історичній науці та філології (с. 327).

У висновках Анна Баженова наводить цитату видатного історика ІВУ Миколи Карєєва, який назвав свої припущення про російсько-польське інтелектуальне зближення ілюзією (с. 350). Проте, як стверджувала дослідниця, попри коридор русифікації освітній заклад не був «поліцейським департаментом, який готував спеціалістів в потрібному дусі для політичного режиму».

Попри загальну відмінну оцінку існують деякі, переважно технічні, огріхи у монографії. На с. 24 написано «Січневого повстання 1963 р.». Правильною датою цієї історичної події є 1863 р.; рік утворення Харківського університету як 1804 р. замість реального 1805 р. (с. 32); на с. 103 вжито назву містечка Подільської губернії «Тульчино» замість «Тульчин»; «заток» замість «знаток» (с. 191).

Анна Баженова згадує, що у кінці XVI ст. єзуїти дуже слабо впливали на польське суспільство, а їхня діяльність обмежувалася виключно «русскими территориями». Тут дослідниця, вочевидь, має на увазі територіально українські та білоруські землі» замість кордонів Московського царства (с. 232). Однак, на нашу думку, їх доцільніше б визначити як рутенські/руські. Книга містить багато фотоілюстрацій вчених ІВУ, що зближує чи-

тача з епохою кінця XIX — початку XX ст. Анна Баженова при написанні монографії залучила велику кількість листів.

Отже, Анна Баженова зламала дослідницькі стереотипи польських вчених, які досліджували історію ІВУ про виняткову русифікаторську роль аргументом про те, що ВНЗ був і місцем розвитку науки та міжнародних зв'язків, про що свідчать закордонні поїздки викладачів цього вишу, загальноєвропейське визнання праць деяких професорів. Авторка монографії стверджувала, що прагне проаналізувати проблемні поля своєї книги неупереджено, тобто без симпатій/антипатій до російської чи польської сторін, пояснюючи це своєю приналежністю до українського етносу. І ми мусимо констатувати, що їй це вдалося. Її оцінки стримані, і ґрунтуються на великій джерельній базі.